

УДК 325

Гурич В. В.*Студент філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка*

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей політичного лідерства в умовах становлення демократії. Розглянуто сутність політичного лідерства. Розкрито роль політичного лідерства в процесі демократизації політичного простору. Визначено особливості політичного лідерства в контексті демократизації України.

Ключові слова: лідер, лідерство, політичне лідерство, політична влада, політичний процес, суспільство, держава.

Сьогодні актуальність проблеми політичного лідерства для українського суспільства обумовлена появою і поглибленням системної політико-економічної кризи. За таких умов у суспільній свідомості все більше уваги приділяється особистісним якостям політиків, оскільки сучасний політичний процес значною мірою детермінується дією не лише об'єктивних факторів, а, більшою мірою, впливом суб'єктивних чинників. Особливо це проявляється в складних умовах оновлення нашого суспільства, що вимагає ініціативних та патріотично налаштованих політичних лідерів, котрі змогли б забезпечити сталий розвиток держави.

Як відомо, лідерство є одним із механізмів організації соціальної діяльності, де індивід (індивіди) консолідує, спрямовує дії членів спільноти. Однак, лідерство залежить не лише від особистісних якостей, повноважень, мотивацій, ідеології, але й від системи відносин в групі, де лідер виступає з ініціативою, бере на себе відповідальність за дії інших, а послідовники готові підтримати запропоновану ініціативу, прикласти для цього всі свої зусилля.

Отже, сутністю будь-якого лідерства є ідентифікація власних інтересів з інтересами соціальної групи, суспільства та персоніфікація спільних потреб і цілей. У процесі ідентифікації здійснюється завоювання лідером довіри свого народу. Соціальна група, маючи сформований образ лідера, вимагає від реального лідера, з одного боку, відповідності

цим уявленням, а з іншого — здатності виражати інтереси спільноти. Саме усвідомлення і визнання спільності інтересів виступає основою функціонування лідерства.

На загальнонаціональному рівні найактуальнішим серед різних видів лідерства й особливо значущим для функціонування та розвитку суспільства є політичне лідерство. Особливого значення воно набуває в процесах модернізації й демократизації суспільства, які актуальні зараз для української держави.

Проблема політичного лідерства ґрунтовно досліджувалась в зарубіжній науковій думці. Зокрема, слід виокремити праці таких вчених: Ж. Блондель, П. Бурдьє, М. Вебер, Е. Дюркгейм, О. Кочетков, М. Купчин, Г. Лебон, С. Московічі, Г. Тард та ін.. Вивчення політичного лідерства цими вченими здійснювалося в межах соціальних груп, в контексті теорії еліт і діяльності окремої особи (харизматичного лідера).

Значний внесок в теорію політичного лідерства зробили вітчизняні дослідники: С. Біленко, Д. Видрін, В. Горбатенко, М. Головатий, М. Кляшторний, С. Кузнецова, Б. Кухта, М. Обушний, А. Пахарєв, О. Траверсе, П. Шляхтун, М. Шульга та ін.

Незважаючи на істотний науковий доробок з проблем політичного лідерства, потрібно зазначити, що питання особливостей лідерства в контексті сучасних соціально-політичних потрясінь, свідками яких ми є сьогодні, потребує глибокого наукового дослідження. Саме тому метою даної статті є аналіз особливостей політичного лідерства в умовах становлення демократії.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних дослідницьких задач: проаналізувати умови функціонування політичного лідерства в контексті демократизації суспільства; виявити особливості політичного лідерства в політичному просторі сучасної України.

У вітчизняному науковому дискурсі існує багато визначень політичного лідерства, серед яких потрібно виокремити підхід Б. Кухти. Науковець розглядає поняття «політичний лідер» у трьох вимірах: а) феномен лідера; б) принцип лідерства; с) інститут лідерства. Феномен лідера розкривається через визнання природних відмінностей людей (психофізичні, розсудково-розумові, розпорядчо-організаційні). Принцип лідерства визначається, як правило, в контексті владних відносин у соціальних групах та між ними. Інститут лідерства передбачає визнання ієрархічного впорядкування політичного життя суспільства, існування відповідних установ, наділених владними повноваженнями та специфічними функціями [1].

Вчений виокремлює такі основні ознаки політичного лідера: політичний лідер є лідером великого масштабу; він керує людськими організаціями з метою досягнення системних результатів; він руйнує, захищає або формує політичну систему; персоніфікація всієї діяльності політичного лідера; його символізація та ідеалізація; тісний внутрішній зв'язок політичного лідера з послідовниками [1, с. 14–15].

Узагальнене визначення політичного лідерства пропонує вітчизняний політолог В. Горбатенко, який розглядає означений феномен як «процес взаємодії між людьми, в ході якого наділені реальною владою авторитетні люди здійснюють легітимний вплив на суспільство (чи певну його частину), котра добровільно віддає їм частину своїх політико-владних повноважень і прав» [2, с. 309].

У лідерстві, зазвичай, виділяють три головні компоненти: соціальні умови і фактори, що впливають на лідера; індивідуальні соціально-психологічні риси лідера; засоби, якими він користується у своїй діяльності. Аналіз зазначених компонентів може дати цілісне уявлення про лідерство як важливий елемент політичної системи, представлений в різних політичних режимах.

У даній статті ми зупинимося на розгляді політичного лідерства за умов становлення демократії. З цього приводу потрібно зазначити, що у процесі демократизації суспільства політичне лідерство супроводжується гострим конфліктом формальних і неформальних структур. Якщо в країнах з розвинутою демократією й ефективним функціонуванням політичних інститутів має місце узгодженість, відповідність цілей суб'єктів влади із суспільними інтересами, то в країнах, які перебувають на шляху становлення демократії спостерігається розбалансованість між мікро- та макрорівнями, що неминуче призводить до елімінації демократичних інституціональних інновацій. Тим самим, успіх демократизації й політична стабільність держави залежить як від об'єктивних чинників (особливості історії й культури конкретного суспільства, ментальність народу і т. п.), так і від особистісних лідерських якостей політиків, здатності консолідувати суспільство й вивести країну з кризового стану шляхом оптимального поєднання неформальних й формальних політичних структур, наслідування ефективних традиційних політичних механізмів, а також впровадження нових технологій забезпечення ефективності функціонування всієї політичної системи.

Для України залишаються нагальними проблеми побудови і налагодження ефективної роботи демократичних інститутів. Однією із таких проблем є виникнення різного роду дефектних, процедурних, електро-

ральних, неліберальних, авторитарних засобів здобуття і утримання влади. Такі практичні й теоретичні складнощі побудови демократії дають можливість змоделювати динаміку реальних політичних процесів, в яких діють і волюнтаристські, й інституціональні чинники, виявити їх роль в політичному процесі.

Найбільш обґрунтовану теоретичну модель, що описує інституціоналізацію конституційно-правових і, так званих, «дефектних» демократій та враховує специфіку співвідношення формальних і неформальних політичних інститутів, запропонували В. Меркель і А. Круассан [3]. Інституціоналізацією вони називають процес утворення специфічного набору соціальних норм і правил, які задають певний контекст людського співіснування і взаємодії. Сукупність таких правил ефективно регулює поведінку акторів, гарантує відповідність реальності очікуванням громадян. У даному контексті прийняття Основного Закону і політично керовані процеси формування відповідних інститутів влади (політична інженерія) створюють одну модель політичної інституціоналізації, у межах якої виникають формальні структури політичних систем.

Друга модель, становлення неформальних правил політичної діяльності у «дефектних» демократіях, не просто супроводжує легітимний процес інституціоналізації політичного лідерства, а суперечить формальним інститутам влади. Причиною неефективності ліберальних, легітимних і легально встановлених норм досить часто є витіснення формальних інститутів неформальними структурами політичної системи. Така деформація політичної влади і правил поведінки її суб'єктів виникає, перш за все, внаслідок дії двох чинників: а) авторитарного спадку неформальних практик; б) акумуляції економічних і політичних проблем поставторитарної системи. Ці фактори суттєво ускладнюють процеси становлення ліберально-демократичних інститутів державної влади.

Неформальні політичні структури, котрі ускладнюють діяльність демократичних інститутів, часто бувають результатом еволюції інститутів авторитарного режиму. Для таких країн, до яких можна віднести й Україну, залишається гострою проблема ефективного функціонування політичного лідерства, оскільки спостерігається тісне плетиво клієнтських і олігархічних мереж, неформальних «структур тиску», лобювання всередині державного апарату тощо. Як наслідок, будь-які реформи не спрацьовують, а політичні актори продовжують керуватися неформальними нормами й практиками. Причому ці неформальні інститути

є не стільки авторитарним спадком, скільки результатом раціональних стратегій суб'єктів великого бізнесу та політичних лідерів. Мова йде про такі явища, як: олігархія, клієнтизм, корупція на всіх рівнях державної влади, котрі особливо виникають тоді, коли нещодавно сформовані демократичні структури опиняються в економічній, політичній, соціальній кризі, а політики вимушені діяти в ситуації високої економічної і політичної невизначеності. За таких умов неформальні правила дозволяють акторам уникнути негативних наслідків непрогнозованих процесів в країні. У подібних ситуаціях характерним є відсутність у виконавчій владі технологій ефективного втілення нових, встановлених законом, правил та норм; нездатність політичних партій створювати стабільну більшість; неготовність окремих політиків і партій діяти в інтересах свого народу; неспроможність політичної еліти об'єднати суспільство; корумпованість, або безпорадність правової системи тощо. Коли залишається незрозумілим питання, наскільки результативними є нові демократичні й конституційно-правові інститути, стимули до створення неформальних структур особливо посилюються.

Неформальні дії можуть проявлятися і всередині демократичних інститутів та дозволяють політичним акторам комбінувати вигоди від неформальних структур з вигодами формальних демократичних інститутів. У підсумку, напруга між формальними інститутами і неформальними правилами може досягти такого рівня, коли виникнуть інші формальні правила, які більше відповідають потребам й інтересам політичних лідерів. У цьому випадку «неліберальні риси «молодої демократії» набувають конституційно-правових форм» [3, с. 19].

Екстраполюючи описану схему взаємодії формальних і неформальних інститутів на проблему політичного лідерства в умовах становлення демократії, можна змодельовати декілька типових ситуацій взаємодії лідера з структурами, що його оточують.

Наприклад, французький політолог Ж. Блондель, виділяє три типи структур, що оточують лідера: 1) ті, що «природно» розвиваються в середині суспільства і особливо міцні в країнах з традиційним устроєм; 2) створені громадянами (але не лідером) і поширені в західних суспільствах; 3) створені лідерами і характерні для комуністичних країн та багатьох держав «третього світу» [4, с. 109–115].

На думку мислителя, «природні» структури існують в суспільстві довгий час, формуються соціальними групами та здійснюють політичний вплив за рахунок міцних зв'язків всередині цих спільностей. Вони мають дві головні властивості: лідери можуть розраховувати на масову

підтримку членів групи; зв'язок між представниками будується, швидше на емоційних зв'язках, аніж на раціональних ідеях і цілях. У цих групах розвивається своя культура й ідеологія, засоби регулювання поведінки членів групи через моральний тиск, або через примус. Ідеологія орієнтована на збереження цілісності групи.

Відносини між членами групи та її лідерами засновані на лояльності. Процедури відбору лідера склалися поступово, існують чіткі обмеження влади лідера, обумовлені нормами і звичаями спільноти. Тому його можливості в прийнятті рішень не безмежні, оскільки він не може змінювати звичаї спільноти.

Ж. Блондель вважав, що поки загальнонаціональні лідери виступають в ролі «менеджера» вони сприймаються членами «природних» структур і отримують користь від традиційної лояльності. Як тільки лідери намагаються досягти більшого — здійснити радикальні соціальні зміни, «природні» структури постають перешкодою й вони змушені шукати підтримки в інших структурах.

У «штучних» політичних структурах підтримка і лояльність до лідера визначаються не емоційними зв'язками, а спрямованістю на досягнення визначених результатів. У зв'язку з цим, зв'язок між членами «штучних» структур є опосередкованим і слабким.

Межа між «природними» і «штучними» політичними структурами не завжди є чіткою. Інколи в «штучних» структурах спостерігаються ті зв'язки, що існують в «природних». Наприклад, релігійні громади підтримують тих лідерів, котрі сповідують цю ж релігію. Політичні партії можуть отримувати користь від такої підтримки етнічних чи релігійних спільнот.

У цілому ж, відмінності «природних» і «штучних» структур, згідно Ж. Блонделя, мають тенденцію до збільшення, оскільки політика останніх адресована до всього суспільства, а не до окремої його частини. У цьому сенсі «штучні» структури роблять політику «загальнонаціональною», чим допомагають лідерам боротися з окремими груповими інтересами і традиціями, притаманними «природним» структурам. Однак, «штучні» структури часто не в змозі забезпечити міцну підтримку лідерам. Допомога, яку отримує від них загальнонаціональний лідер, залежить від того, наскільки вони конкурентні по відношенню до «природних» структур. Ці структури досить часто створюються для обмеження лідерської влади, політичні партії можуть забезпечити лідера загальнонаціональною підтримкою, але, разом з тим, змушують

його рахуватися з інтересами партії. Тобто, лідери стають заручниками «штучних» структур.

Прагнення подолати подібні обмеження змушує загальнонаціональних лідерів створювати нові структури, зокрема підконтрольні їм власні політичні партії. Але повністю подолати подібні обмеження— дуже складне завдання. Партії підтримують свого лідера тільки тоді, коли він готовий забезпечити її потужною базою і поділитися зі своїми послідовниками деякими повноваженнями. Нові партії можуть допомогти перебудувати політичну систему, послабити роль «природних», або змінити розстановку «штучних» структур— у цьому аспекті вони корисні й важливі. Разом з тим, їм потрібно дуже багато часу, щоб надати суттєву допомогу своєму засновникові.

Таким чином, політичне лідерство виступає одним із основних чинників, здатних впливати на взаємодію формальних і неформальних структур в політичній системі. Цей вплив може здійснюватися лідером різними способами: взаємодія з політичними інститутами, суперництво, управління ними і створення нових структур. У всіх випадках лідер може виступати на боці формальних і неформальних інститутів і, одночасно, представляти два типи структур.

Наприклад, з часу набуття незалежності в Україні так звана «ідеологія демократизації» політичного простору постійно стикалася і, на жаль, продовжує зіштовхуватися з корпоративними інтересами бізнес-еліти, зі спадком політичного лідерства Радянського Союзу, проблемами інституціоналізації тощо. У результаті в 90-х р. ХХ ст. сформувалася суперечлива державно-політична система, що містила традиції радянської системи державного управління, а також нові тенденції демократизації та лібералізації політичного устрою суспільства.

Вибір українською політичною «елітою» реформаційного шляху у напрямку побудови нової політичної системи, демократичного суспільства супроводжувався, на нашу думку, неврахуванням соціально-економічної, культурно-ціннісної специфіки. Окрім того, дії політичних лідерів значною мірою визначались і детермінуються сьогодні корпоративними інтересами. Прикладом цього можна назвати управління державою Президентом В. Ющенком та Прем'єр-Міністром Ю. Тимошенко, коли кожен з них одноосібно намагався керувати країною. У результаті нічого доброго для країни зробити не вдалося, а лідери відійшли в політичне небуття. Також у цьому контексті доречною є точка зору вітчизняної вченої В. Опанасюк, котра зазначає, що однією зі специфічних рис політичного лідерства в Україні є значний вплив родових пережитків,

кий виявляється у призначенні на керівні посади в державі, політичних партіях не за ознакою професіоналізму, а за принципом родинних зв'язків, «кумівства», відданості тощо [5, с. 133]. Зрозуміло, що такий підхід до формування політичної еліти в Україні, надзвичайно ускладнює розвиток держави, сприяє появі та поширенню соціальної напруги, загостренню політичної боротьби.

Враховуючи вищезазначене, можна зауважити, що ефективність діяльності політичних лідерів в умовах становлення демократії залежить від формування такої інституціональної структури політичної системи, котра повинна відповідати двом вимогам—наслідувати (або створювати) політичні механізми, які виправдали себе в минулому і, разом з тим, бути відкритою для інновацій, спрямованих на задоволення потреб громадян в демократизації суспільства. Також можна констатувати, що на сьогодні в Україні потреба в ефективному політичному лідерстві є очевидною і характеризується наступними особливостями: по-перше, це дистанційність інтересів правлячих еліт від потреб громадян; по-друге, це «багаторолєвість» лідерства, що орієнтоване на очікування безпосереднього оточення; по-третє, це символічний характер лідерства, де політик є символічною фігурою, а його роль виконує штаб, оточення; по-четверте, це детермінованість, де масштаби влади лідера обмежені відповідними офіційними і неофіційними інститутами що й визначають діяльність політичного лідера. Все це, черговий раз, наводить на думку про те, що сьогодні політичні лідери продовжують демонструвати неспроможність об'єднати суспільство навколо загальнонаціональних цінностей та ідеалів. Залишається сподіватися, що вони справляться зі своїми владними амбіціями, егоїстичними цілями та максимально спрямують свою діяльність на задоволення потреб й інтересів пересічних громадян. Окрім цього, слід відмітити, що лідеротворчий процес в Україні супроводжується активними діями українського народу, самі громадяни (особливо молодь) дедалі більше беруть активну участь у формуванні й реалізації політичного лідерства. Це вказує на те, що українська держава впевнено рухається по шляху демократичних перетворень.

Список використаних джерел:

1. Кухта Б. Феномен політичного лідера. Історичні силуети на тлі епох. — Львів: Кальварія, ЛФУДУ, 2000. — 232 с.
2. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна,

- В. П. Горбатенка.—2-е вид., доп. і перероб.—К.: Генеза, 2004.—736 с.
3. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях // Полис. (II).—2002.— № 2.—С. 20–31.
 4. Блондель Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу.—М., 1992.—284 с.
 5. Опанасюк В. Харизматичний лідер—політична еліта—маси: український досвід взаємовідносин /В. Опанасюк // Політичний менеджмент: Український науковий журнал.—2006.— Спец. вип.—С. 126–135.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2015 р.

Гурц В. В. Особенности политического лидерства в условиях становления демократии

Статья посвящена выяснению особенностей политического лидерства в условиях становления демократии. Рассмотрено сущность политического лидерства. Раскрыта роль политического лидерства в процессе демократизации политического пространства. Определены особенности политического лидерства в контексте демократизации Украины.

Ключевые слова: лидер, лидерство, политическое лидерство, политическая власть, политический процесс, общество, государство.

Hurts V. Peculiarities of political leadership in conditions of democracy formation

The article is devoted to clarification of peculiarities of political leadership in conditions of democracy formation. It is considered the essence of political leadership. It is revealed the role of political leadership in process of democracy of political extension. It is defined peculiarities of political leadership in context of Ukraine's democratization.

Key words: leader, leadership, political leadership, political authority, political process, society, state.